

Hâdimî ile İlgili Çalışmalarda Yapılan Hatalar*

Errors Made in Studies About Khadimi

Lutfullah Kerim BİLGİN (Sorumlu Yazar)

Dr., Avcılar Süleyman Nazif Anadolu Lisesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni,
İstanbul/Türkiye

Dr., Avcılar Suleyman Nazif Anatolian High School, Teacher of Religious Culture and Ethics,
İstanbul/Türkiye

lutfullahkerim_61@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-4335-2578

Kemal YILDIZ

Prof. Dr. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Marmara University Faculty of Theology Instructor. Istanbul, Turkey

kemal.yildiz@marmara.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4824-922X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:	16 Şubat 2023 / 16 February 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted:	9 Nisan 2023 / 9 April 2023
Yayın Tarihi / Date Published:	25 Haziran 2023 / 25 June 2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season:	Haziran 2023 / June 2023
Cilt / Volume: 7, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 70-85.	

Atıf / Cite as: Yıldız, Kemal; Bilgin-Lutfullah Kerim. "Hâdimî ile İlgili Çalışmalarda Yapılan Hatalar [Errors Made in Studies About Khadimi]". Kocaeli İlahiyat Dergisi-Kocaeli Theology Journal 7/1 (Haziran/June 2023), 70-85. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8033254>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Kemal YILDIZ, Lutfullah Kerim BİLGİN**).

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research. **Yazar Katkıları / Author Contributions**

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: KY (%50), LKB(%50) **Veri Toplanması / Data Collection:** KY(%50), LKB (%50) **Veri Analizi / Data Analysis:** KY (%50), LKB (%50) **Makalenin Yazımı / Writing up:** KY (%50), LKB (%50) **Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision:** KY (%50), LKB (%50)

Çıkar Çatışması / Competing Interests Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that they have no competing interests.

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari Türetilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Yayıncı / Published by:

Kocaeli İlahiyat Dergisi, Kocaeli Üniversitesi'nin bir yayınıdır.
Kocaeli Theology Journal is a publication of Kocaeli University.

* Bu makale 18. yüzyıl Osmanlı İlim Dünyasında Merkezi Bilen Taşralı Mutasavvıf Fakih Ebû Saîd Hâdimî ve Fikhî Meselelere Yaklaşımı adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Hâdimî ile İlgili Çalışmalarda Yapılan Hatalar

Öz

Ebû Saîd Hâdimî, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin önde gelen fakih ve mutasavvıf alimlerinden biridir. Atalarının Orta Asya bölgesinden gelip Konya'ya yerleştiği bilinen bu zât, Hâdim'de yüzlerce alim ve sûfi yetiştirmiştir. Bunun yanında *Mecâmi'u'l- ĥakâ'ik* ve *Berika* başta olmak üzere birçok eser yazarak merkezdeki ulema nezdinde saygı görmeyi başarmıştır. Bu çerçevede o, çok yönlü bir alim olması hasebiyle farklı ilmî disiplinlerde inceleme konusu olmuştur. Bu incelemelerin onun fikirlerini tanıma ve tanıtmadaki katkısı oldukça fazladır. Bununla birlikte ona yönelik çalışmalarda kimi zaman bazı hatalar da yer alabilmiştir. Bu hataların bir kısmı eserlerinde benimsediği bir görüş hakkında olabildiği gibi, yazdığı eserler veya bu eserlerin tercümesiyle de ilgili olabilmektedir. İşte bu makale, söz konusu hataların tespitini ve tashihini amaçlamaktadır. Bunu yaparken önce hatalı olduğu tespit edilen husus belirtilecek, ardından da hatanın tashihine ve nedenine yer verilecektir. Bu kapsamda tespit edilen hatalar; atfedilen görüşlerde hatalar, eserlerine atıfta yapılan hatalar, tercüme edilen eserlerindeki hatalar ve diğer bazı hatalar olmak üzere dört başlık altında ele alınacaktır. Bu makalede söz konusu yanlışlıkların düzeltilmesiyle birlikte Hâdimî'ye yönelik muhtemel bazı yanlış anlamaların önüne geçilecek ve böylece Hâdimî ile ilgili dikkatlerden kaçan bazı hususlar daha açık hale gelmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hâdimî, Fıkıh, Hata, Tashih.

Errors Made in Studies About Khâdimî

Abstract

Abû Saîd Khâdimî is one of the leading jurists and sufi scholars of the Ottoman Empire in the 18th century. Known that his ancestors came from the Central Asian region and settled in Konya, this person trained hundreds of scholars and Sufis in Hadim. In addition, he managed to be respected by the ulama in the center by writing many works, especially *Majâmi' al-Ĥakâiq* and *Berika*. In this context, he has been the subject of study in different scientific disciplines due to his multi-faceted scholar. These analyses have a quite large contribution to getting to know his ideas and publicizing them. However, sometimes, there could also be certain errors in studies about him. Some of these errors may be about an opinion he adopted in his works, as well as the works he wrote or the translation of these works. In this sense, this article aims to identify and rectify these errors. While doing this, first the matter that is determined to be wrong will be stated, and then the correction and reason for the error will be included. Errors detected in this context; It will be discussed under four headings: errors in attributed opinions, errors cited in his works, errors in his translated works, and some other errors. In this article, with the correction of the said mistakes, some possible misunderstandings about Hadimi will be prevented and thus some issues about Khâdimî that have escaped attention will become clearer .

Keywords: Ottoman, Khâdimî, Fiqh, Error, Correction.

Giriş

Son dönem Osmanlı fakih ve mutasavvıflarından biri olan Hâdimî (ö. 1176/1762), modern dönem öncesinde ve ictihad-taklid tartışmalarının giderek arttığı bir zaman diliminde yaşamış bir alimdir. Söz konusu dönem Osmanlı Devleti'nin siyasî, iktisadî ve içtimaî yönden bunalım içerisinde olduğu XVIII. asra tekabül etmektedir. O, tafakkuh yolunun önemli temsilcilerinden biri olarak eserlerini önemli ölçüde metin, şerh ve hâşiye türünde kaleme almış ve ilmî faaliyetini sıkı bir şekilde bağlı olduğu Hanefî mezhebi çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede Ebû Saîd Hâdimî, İslamî ilimlerin farklı disiplinlerine dair yazdığı eserler nedeniyle akademik birçok çalışmanın konusu olmuştur. Onunla ilgili yüksek lisans ve doktora düzeyinde tamamlanmış olan tez sayısı on beş, devam eden tez sayısı ise bizim çalışmamız hariçte tutulursa beştir. Osmanlı döneminde yapılmış şerh ve tercüme çalışmalarının yanı sıra günümüzde gerçekleştirilen tahkik ve tercüme çalışmaları ve makaleler de dikkate alındığında yapılan çalışmaların ciddi bir sayıya ulaştığı görülecektir. Bütün bu yapılan çalışmaların Hâdimî'nin anlaşılmasına büyük katkı sağladığı bir gerçektir. Ancak gerek basım gerekse dikkat eksikliği veya tercümedeki yanlışlık gibi sebeplerden kaynaklı bazı hatalar da yapılmıştır. İşte bu çalışma, yapılan bu hatalara dikkat çekmeyi ve aynı zamanda da bunları tashih etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede mevzubahis hatalar dört başlık altında toplanarak incelenecek ve ilgili yerlerde hatanın muhtemel kaynağına ve tashih edilmiş haline işaret edilecektir.

1. Atfedilen Görüşlerde Hatalar

Hâdimî ile ilgili yapılan hataların başında -büyük ihtimalle- sehven ona atfedilen görüşler yer almaktadır. Bu başlıkta yer alan hatalardan biri, Ebû Saîd el-Hâdimî'nin *Risâletü'l-Besmele* adlı eserine yazılan bir makalede geçmektedir. Söz konusu hata "namazda Fatiha suresinden önce besmele çekmenin hükmü" konusunda Hâdimî'nin besmeleyi nasıl yorumladığı değerlendirilirken gerçekleşmektedir. Bahsi geçen makalede Hâdimî'nin konu ile ilgili görüşleri şu şekilde aktarılır: "Namazda Fâtiha sûresinden önce besmele okumanın hükmüne yönelik farklı görüşlere yer veren Hâdimî, Hanefi mezhebinin sünnet şeklindeki görüşünün aksine Fatiha'dan evvel besmele çekmenin vacip olduğunu ifâde etmiştir. Müellif bu görüşüyle Şâfiî mezhebinin görüşüyle aynı doğrultuda bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Müellif yine bu konuyla ilgili olarak, besmelesiz Fatiha sûresinin bitirilmesi durumunda namazın sonunda sehiv secdesinin gerekli olacağına dair görüşleri de kendi düşüncesine delil olarak getirmiştir. Bu durumda Fatiha sûresinden önce okunacak besmelenin vacip hükmünde olduğu ortaya çıkmaktadır."¹

Bu ifadelerden Hâdimî'nin, namazda Fatiha suresinden önce besmele çekmenin vacip olduğu görüşüne temayül ettiği, tabi olduğu Hanefi mezhebindeki görüşü tercih etmediği, bunun yerine Şâfiî mezhebindeki hâkim görüş ile aynı çizgide yer aldığı, besmelesiz Fatiha sûresinin okunması halinde sehiv secdesinin gerekli olacağı anlaşılmaktadır. Ancak Hâdimî namazda Fatihadan önce besmele çekmenin vacip olduğu iddiasında olmadığı gibi vacip olduğunu savunan alimlerin görüşlerine de bu amaçla yer vermemektedir. Kendi düşüncesine delil olarak getirdiği söylenen bu

¹ Ali Can, "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (Haziran 2012), 45.

nakillerde Hâdimî'nin muradı, mezhep içinde konuya farklı yaklaşan alimlerin görüşlerini zikretmekten ibarettir.

Bu çerçevede Hâdimî, Ebü'r-Recâ ez-Zâhidî el-Gazmî'nin (ö. 658/1260) *Kunye* adlı eserinden² اذا ترك التسمية في اول كل ركعة يلزمه السهو “Namazda Fatihadan önce besmelenin terk edilmesiyle sehiv secdesi lazım gelir.” şeklinde nakilde bulunup İbn Vehbân'ın da ‘Çoğunluğun görüşü böyledir.’ diyerek *Kunye*'ye tabi olduğuna, hatta *Zeylâi* ve *Bedayî*'de de bu görüşlere yer verildiğini belirttiikten sonra وحاصل حجتهم diyerek bu hususta Fatihadan önce besmele çekmenin vacip olduğunu savunanların, besmelenin Fatihadan bir cüz olduğunu ifade eden hadisi delil aldıklarını, bu hadisin haber-i vâhid olduğunu ve bir vucubun da haber-i vâhid ile sabit olacağına dair görüşlerine yer verir. Ancak Hâdimî, bu görüşleri kendi düşüncesine delil olsun diye zikretmediği gibi söz konusu meselede besmele çekmenin vacip olduğu görüşünde de değildir. Nitekim bu görüşleri naklettikten sonra لكن الأصح أنها سنة “Ancak en doğrusu sünnet olmasıdır.” diyerek mezhepte muteber olan görüşe işaret etmektedir.³ Esasında Hâdimî ihtilaflı olan bir meselenin hükmünde -Hanefi mezhebi dışında bir mezhepte olsa bile- ihtiyatla amel edilmesini öncelemeyle birlikte⁴ namazda Fatihadan önce besmele okumayı vacip kılan başka bir mezhebin görüşüne meyletmemiştir. Ayrıca namazda besmelesiz Fatiha suresinin okunması halinde sehiv secdesinin gerekli olacağına dair görüşü de, kendi görüşünü delillendirmek için değil, bu düşünceyi savunanların bir delili olarak zikretmiştir. Dolayısıyla burada Hâdimî'ye atfedilen görüşün hatalı olduğunu ve Hâdimî'nin bu konuda mezhep içinden besmele okumanın vacip olduğuna yönelik zikrettiği farklı görüşleri, kendi görüşü olarak benimsemediğini ve bu konudaki yaklaşımının Şâfi mezhebiyle aynı doğrultuda olmadığını söylemek gerekir.

Aynı makalede yer alan bir başka hata ise Hâdimî'nin besmeledeki “ba” lafzının yorumuna ilişkin verilen bilgilerdir.⁵ Makalede Hâdimî'nin konu ile ilgili görüşleri şu şekilde aktarılır:

“Hâdimî'nin usûl ilmi çerçevesinde dikkat çeken bir diğer yaklaşımı ise “ba” harfinin müşterek bir anlam örgüsüne sahip olduğu şeklindedir. Bu noktadan hareketle vurgulamak gerekirse, müşterek manaları olan “ba” harfi fıkıh usûlündeki hafî'ye tekabül etmektedir. Yani, müşterek bir anlam yapısına sahip olan bu harfin tam olarak hangi manasının kastedildiği sarih bir şekilde anlaşılamadığından, harf bu haliyle hafî olmaktadır. Fıkıh usulünde ise hafî, birçok manaya gelebilen fakat bu manalar arasında hangisinin murad edildiği tam olarak anlaşılamayan ve bu hususta bir karineye ihtiyaç duyulan lafızları içine almaktadır. Bu anlamda Hâdimî, hafî lafızların hükmünün, herhangi bir manayı tercih etmeye yarayan bir karine ortaya çıkıncaya kadar tevakkuf olduğunun altını çizmiş, herhangi bir karineden yoksun olarak, bir manayı tercih etmenin münasip olmayacağını ifade etmiştir.”⁶

² Ebü'r-Recâ ez-Zâhidî Gazmî'nin, *Kunyetü'l-Münye li-tetmîni'l-Gunye* (İstanbul: İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 1073), 31a.

³ Ebu Saîd Muhammed b. Mustafa b. Osman Hâdimî, *er-Risaletü'l-besmele li'l-Hâdimî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1303), 65.

⁴ Ebü Saîd Muhammed b Mustafa b Osman Hâdimî, *Mecmû'atü'r-resâil* (İstanbul : Matbaa-i Âmire, 1302), 125.

⁵ Hâdimî Mecami'de atf harflerini mütalaa ederken ba lafzının muhtemel manaları üzerinde durmuştur. Bu hususta bkz. Hâdimî, Ebu Saîd Hâdimî, *Mecâmi'u'l-Hakâik* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288), 13.

⁶ Can, “Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu”, 38, 39.

Hâdimî'ye atfedilen “ba” harfinin fıkıh usulünde hafi lafza tekabül ettiği yönündeki bu görüş hatalıdır. Zira Hâdimî “ba” lafzının birçok manalar arasında müşterek olan bir lafız olmasıyla ilgili bir görüşe yer vermekle birlikte, lafzın fıkıh usulünde yer alan müşterek veya hafi bir lafız olduğunu iddia etmemekte, sadece lugavî anlamda “ba” lafzının hafi olmasından söz etmektedir.⁷ Zira buradaki hafa, kapsamında birçok fert bulunup da kendi sigası dışındaki bir engelden dolayı bu fertlerden bir kısmına delaleti açık olmayan ve bunların onun kapsamına dahil olduğunun kavranabilmesi inceleme ve ictihada ihtiyaç duyan lafız⁸ anlamındaki hafi lafız değildir. Öte yandan makaleye bakıldığında Hâdimî'nin “ba” lafzına müşterek bir anlam örgüsüne sahipmiş gibi bir yaklaşım içinde olduğu anlaşılıyor. Oysa burada Hâdimî'nin إن الباء لفظ مشترك بين معان كثيرة şeklinde kullandığı ifadelerden⁹ muradı, “ba” lafzının müşterek bir lafız olmasına yönelik itirazı/işkâli gidermekten ibarettir. Bir başka ifadeyle söyleyecek olursak Hâdimî, besmeleyi usul cihetinden yorumlarken ‘her biri ayrı vaz ile olmak üzere birden fazla manaya sahip olan lafız’ şeklinde tanımlanan¹⁰ ve hükmünün ‘tevakkuf ve teemmül etmek’¹¹ olduğu bildirilen müşterek lafız gündeme getirmekle birlikte, “ba” lafzının müşterek bir lafız olduğunu da savunmamaktadır. Tam tersine besmeledeki “ba” lafzının müşterek olarak düşünülmesi durumunda hangi gerekçe ile ilsak anlamının murad edilmiş olabileceğine yönelik işkale nasıl cevap verilebileceği üzerinde durmaktadır. Söz konusu işkal/itiraza göre “ba” lafzı birçok mana arasında müşterek olup hükmü de murad olunan mana beyan olununcaya kadar tevakkuf etmektir. Nitekim bu sebeple karine olmadıkça müşterekin manalarından herhangi birinin kastedilmesi câiz değildir. Bu durumda besmeledeki “ba” lafzının ilsak anlamına gelmesi neye dayanarak sahih olacaktır?¹²

Dikkat edilirse Hâdimî, buraya kadar bir itiraza veya işkale yer vermekte, ancak bunları kendi görüşü olarak zikretmemektedir. Nitekim bu durumu söz konusu itirazın hemen akabinde zikrettiği *والجواب لا نسلم الاشتراك بل هو للاصاق فقط* “Ba’ lafzının iştirak olmasını kabul etmiyoruz. Bilakis ‘ba’ lafzı sadece ilsak anlamındadır.” şeklindeki ifadeden de çıkarmak mümkündür. Sözlerinin devamında ise şayet lügatçilere göre “ba” lafzının müşterek kabul edildiği düşünülse bile, usulcülere göre böyle olmadığını ifade etmektedir. Kaldı ki Hâdimî, lügatçilere göre de zahir olanın “ba” lafzının hakikat olarak ilsak manasında olması olduğunu ifade eder. Tebâdürün hakikat emarelerinin en güçlüsü olduğunu da belirten Hâdimî, “ba” lafzından mütebâdir olan mananın ilsak olduğunda şüphe olmadığını belirtmektedir. Buraya kadar zikrettiği görüşlerin hemen akabinde ise temel bir kurala atıf yaptığı anlaşılmaktadır. Bu kurala göre bir lafız iki manaya nispetle müşterek olma ve hakikat-mecaz olma arasında gidip geliyorsa aslolan onun ikinciye yani hakikat-mecaz arasında olmaya hamledilmesidir. “Mecaz, iştiraktan (müşterek olmaktan) hayırlıdır” denilmesi de bu sebeptir.¹³ Sonuç olarak Hâdimî'nin, besmeledeki “ba” lafzının ilsak anlamını tercih ettiği, müşterek bir lafız olmasını ise kabul etmediği anlaşılmaktadır. İbarelerindeki “ba” lafzının birçok mana arasında müşterek bir lafız olduğuna yönelik itiraz olarak zikrettiği ifadeler Hâdimî'nin kendi yaklaşımı değildir. Ayrıca Hâdimî, besmele risalesindeki hafi konusunu, fıkıh usulündeki “hafi lafızlar” ile

⁷ Hâdimî, *er-Risaletü'l-besmele li'l-Hâdimî*, 53.

⁸ Zekiyyüddin Şa'ban, *Usulü'l-fikhi'l-İslâmî* (İstanbul: el-Mektebetü'l-hanîfiyye, ts.), 359.

⁹ Hâdimî, *er-Risaletü'l-besmele li'l-Hâdimî*, 53.

¹⁰ Şa'ban, *Usulü'l-fikhi'l-İslâmî*, 341.

¹¹ Hâdimî, *Mecâmi'u'l-Hakâik*, 8.

¹² Hâdimî, *er-Risaletü'l-besmele li'l-Hâdimî*, 53.

¹³ Hâdimî, *er-Risaletü'l-besmele li'l-Hâdimî*, 53.

alakalı olarak da ele almamaktadır. Burada hatalı görüşün temel nedeni ise Hâdimî'nin فمن قبيل الخفي şeklinde kullandığı ifadenin fıkıh usulündeki hafi lafza tekâbül ettiğini düşündürmesinden kaynaklanmaktadır. Oysaki Hâdimî'nin bu ifade ile dikkat çekmek istediği nokta tamamen lugavî kapalılıktan ibarettir.

Yine aynı makalede Hâdimî'ye isnad edilen bir başka hatalı görüş ise besmeledeki “ba” harfinin ilsak manasında kullanıldığını bir hadise dayanarak ifade etmesidir. Makalede “Ne var ki Hâdimî, besmelesiz başlanılan işin sonunun kesik olduğunu haber veren hadisten yola çıkarak, müşterek anlam örgüsüne sahip olan “ba” harfinin ilsak manasında kullanıldığını ifade etmiştir. Bu durumda Hâdimî hadisi bir karine olarak değerlendirmektedir.”¹⁴ şeklindeki ifadeler de bu manaya delalet etmektedir. Halbuki Hâdimî, zikri geçen بِذِكْرِ اللَّهِ، أَقْطَعُ “Besmele-i şerîfe ile başlanmayan her işin sonu kesiktir.”¹⁵ hadisine dayanarak besmeledeki “ba” lafzına ilsak manası vermiş değildir. Bu hususta lafzın ilsak anlamında hakikat olduğunu söyleyerek ve yukarıda zikri geçen temel bir kurala¹⁶ atıf yaparak ulaşmıştır.¹⁷

Atfedilen görüşlerde oluşan hatalara verilebilecek bir diğer örnek ise Hâdimî'ye ait bir görüşün Cürçânî'ye nisbet edilmesi ile ilgilidir. Söz konusu hata, kelâm-ı lafzî ve kelâm-ı nefsî ayırımına yönelik Hâdimî'nin ibarelerinin bir yüksek lisans tezinde yanlış tahlil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Burada yer alan ifadeler şu şekildedir: “Mevâkıf şârihi olan Seyyid Şerif el-Cürçânî (ö.816/1413) şöyle demektedir ki: “Kur’ân nazm olunmuş ibarelerdir. Selefin mezhebi de budur. Lafızlar kararlı ve akıcı olmayan devamlı yenilenen seslerdir. O halde nasıl olur da kadîm olan Allah ile yenilenen şeyler kâim olabilir. En güzeli, “Kelâmın harf ve ses cinsinden olması imkânsız olur.”¹⁸ Bu ifadelerle göre Cürçânî, kelâm-ı lafzî ve kelâmı nefsî ayırımı yapmakta ve kelâm-ı lafzînin kararlı ve akıcı olmayan, devamlı yenilenen sesler olduğunu belirterek hâdis olduğuna işâret etmektedir. Halbuki bu görüş Cürçânî'nin değil, Hâdimî'nin görüşüdür. Cürçânî, konuyla ilgili Adudüddin İcî'nin, kalplerde korunan ve göğüslerde taşınan Kur’ân’ı, kadîmlikle nitelediğini, sonra da Kur’ân’ın, bu nazmedilen ibareler olduğuna delâlet eden şeyi açıkladığını ve bunun selefin görüşü olduğunu söylemektedir.¹⁹ Ancak yukarıda geçen ve lafızların kararlı ve akıcı olmadığını vurgulayan ifadeler ise Cürçânî'nin sözlerinde değil, Hâdimî'nin *Berika*’sında geçmektedir.²⁰

¹⁴ Can, “Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu”, 39.

¹⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1386), 1/229. Söz konusu hadis, ابر lafzı yerine أَقْطَعُ lafzı ile bazı hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bu hususta bkz. Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Suayb b. Alî Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübra* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411), 6/127; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce, *Sünen* (Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1952), 1/610.

¹⁶ Söz konusu kural şudur: “Bir lafız iki manaya nispetle müşterek olma ve hakikat-mecaz olma arasında gidip geliyorsa aslolan onun ikinciye yani hakikat-mecaz arasında olmaya hamledilmesidir.”

¹⁷ Hâdimî, *er-Risâletü'l-besmele li'l-Hâdimî*, 53.

¹⁸ Hüseyin Aka, *Ebû Saîd Hâdimî ve Akâid Konularına Yaklaşımı* (Malatya: İnönü Üniversitesi, 2020), 33.

¹⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker - İbrahim Halil Üçer (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 110.

²⁰ Ebû Saîd Muhammed b. Mustafa b. Osman Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fi şerhi't-Tarîkatü'l-Muhammediyye* (Matbaâtü'l-Halebî, 1348), 1/164. Zira Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta Adudüddin İcî'nin kelâm sıfatı ile ilgili risalesini özetlemekte ve burada Adudüddin İcî'nin belirttiğine göre Ebu'l-Hasan Eş'arî'nin ‘kelâm, nefsî anlamdır’ sözüne yönelik bazı çıkarımlar yapıldığını ifade etmektedir. Cürçânî'nin özetlediği kadarıyla Adudüddin İcî şu ifadelerle yer vermektedir: “Aşap bundan onun kastının sadece lafzın medlûlü olduğunu, ona göre kadîm olanın, bu medlûl olduğunu, ibarelerin de gerçek kelâma delalet etmeleri nedeniyle mecâzen kelâm olarak adlandırıldığını anladı. Öyle

Cürcânî, Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'ye nisbet edilen görüşün yorumuyla ilgili Adudüddin İcî'nin çıkarımlarına yer verdikten sonra *قَوَاعِدِ الْمِلَّةِ إِلَى الْأَحْكَامِ الْمُنْتَسِبَةِ* İLİ *وَهُوَ أَقْرَبُ* "Kuşkusuz bu, dinin kurallarına ilişkin açık hükümlere daha yakındır." ifadesini kullanmaktadır. Benzer şekilde Hâdimî de, *Berikâ*'da konuyla ilgili mezheplerin görüşlerine yer verdikten sonra *قَالَ شَارِحُ الْمَوَاقِفِ: وَهُوَ أَقْرَبُ إِلَى الْأَحْكَامِ الْمُنْتَسِبَةِ إِلَى قَوَاعِدِ الْمِلَّةِ* ibaresiyle yukarıda zikrettiğimiz görüşe yer vermekte, sonrasında ise *قِيلَ* kelimesiyle bir nakil getirip *قِيلَ: حَاصِلُهُ هُوَ الْعِبَارَاتُ الْمُنْتَظَمَةُ كَمَا هُوَ مَذْهَبُ السَّلَفِ* "Kur'ân nazm olunmuş ibarelerdir. Selef mezhebi de budur." şeklinde ifade etmektedir. Adudüddin İcî'nin eserinde de yer alan²¹ bu görüşü nakleden Hâdimî, kendi görüşünü şöyle ifade etmektedir: *لَا يَخْفَى أَنَّ الْأَلْفَافِظَ أَصْوَاتٌ غَيْرُ قَارَةٍ وَسَيَّالَةٌ مُتَجَدِّدَةٌ فَكَيْفَ يُتَصَوَّرُ الْقِدْمُ وَالْقِيَامُ بِهِ تَعَالَى لَعَلَّ هَذَا قَرِيبٌ إِلَى مَا أُورِدَ عَلَيْهِ أَيْضًا أَنْ كَلَامَهُ يَسْتَحِيلُ أَنْ يَكُونَ مِنْ جِنْسِ الْحَرْفِ وَالصَّوْتِ فَبِالضَّرُورَةِ يَكُونُ أَمْرًا آخَرَ يُعَانِلُهُ أَقُولُ: لَعَلَّ الْأَوَّلَى فِي مِثْلِهِ تَقْوِيضٌ* "Açıktır ki, lafızlar kararlı ve akıcı olmamakla beraber devamlı yenilenen seslerdir. O halde nasıl kıdem ve Allah-u Teâlâ ile kâim olmaları tasavvur olunur? Belki de bu yine onun kelamının harf ve ses cinsinden olması imkânsız olur düşüncesine yakın bir şeydir. Bu konuda evlâ olan, bunun gibisinde kelamın mahiyeti üzerine düşünceyi Allah'ü Teâlâ'ya havale etmekten ibarettir."²² Görüldüğü üzere aslında Hâdimî'ye ait olan bu sözler, Cürcânî'nin sözleriyle karıştırılmış ve Cürcânî'ye nisbet edilmiştir. Nitekim *Şerhu'l-Mevâkıf*'a bakıldığında da Cürcânî *وَهُوَ أَقْرَبُ* *قَوَاعِدِ الْمِلَّةِ إِلَى الْأَحْكَامِ الْمُنْتَسِبَةِ* İLİ ifadelerine yer vermekte, ancak ifadelerinin devamında lafızların kararlı ve akıcı olmadığı ve devamlı yenilenen sesler olduğu ile ilgili bir hususa değinmemektedir.²³ Söz konusu hatanın ibare tahlilinden kaynaklı olduğu ortadadır.

2. Eserlerine Atıfta Yapılan Hatalar

ki ashop, lafızların Şeyh Eş'arî'ye göre de hâdis olduğunu fakat O'nun gerçek sözü olmadığını belirtti. Onların Şeyh'in sözünden anladığı bu anlamın pek çok yanlış sonucu vardır. Mesela buna göre Mushaf'ın iki kapağı arasındakinin Allah kelâmı olduğunu inkâr eden kimse kafir olmaz. Oysa dinden zorunlu olarak bilinmektedir ki Mushaf yüce Allah'ın gerçek sözüdür. Yine bu yoruma göre Allah'ın gerçek kelâmıyla muâraza ve meydan okuma olmadığı gibi okunan ve ezberlenen kelâm O'nun gerçek kelâmı değildir. Ayrıca bu yorumun, dinî hükümlerde kavrayış sahibi bir kimsenin anlayabileceği başka sonuçları da vardır. Dolayısıyla Şeyh'in sözünü yukarıda zikredilen ikinci anlama yormak gerekir. Bu durumda ona göre nefsi kelâm, lafız ve anlamın her ikisini de kuşatan, yüce Allah'ın zâtıyla kâim, Mushaf'larda yazılan, dillerde okunan ve zihinlerde ezberlenen bir şey olur. Bu kelâm, hâdis olan yazı, okuma ve ezberden başkadır. Harfler ve lafızların bir dizilişe ve ardışıklığa sahip olduğu eleştirisinin cevabı ise şudur: Bu diziliş yalnızca telaffuzdadır ve onun sebebi, organın yardım etmemesidir. Dolayısıyla hâdis olan şey, telaffuzdur. Hudûsa delalet eden delillerin, telaffuz edilen şeyin değil, telaffuzun hâdis olduğuna yorulması gerekir ki deliller uzlaştırılsın. Bizim bu söyledığımız, müteahhir ashabımızın görüşüne aykırı olmakla birlikte dikkatli bir düşünmeden sonra doğruluğu anlaşılacaktır." Cürcânî, Adudüddin İcî'nin bu sözlerine yer verdikten sonra şu ifadeleri kullanmaktadır: "Yazarın sözü burada bitti. Şeyh Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin sözünün bu yorumu, Şeyh Muhammed Şehristânî'nin de *Nihâyetu'l-ikdâm* adlı eserinde tercih ettiği görüştür. Kuşkusuz bu, dinin kurallarına nispet edilen açık hükümlere daha yakındır." Konuyla ilgili bu bilgiler için bkz. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Haneî Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 8/116-118. Dikkat edileceği üzere bu ifadelerin ortaya koymaya çalıştığı temel husus, Eş'arî'nin, "Kelâm, nefsi mânadır" sözünün, onun takipçisi olan bazı Eş'arîler tarafından nasıl anlaşıldığı ve müellife göre nasıl anlaşılması gerektiğidir. Temel çözüm ise kelâmın lafız ve mânayı kapsayan, Allah'ın zâtıyla kâim olan, nefsi kelâm olarak kadim olduğu, ancak insanî düzeyde telaffuz, yazma, okunma ve ezberin hâdis olduğudur. Bu hususta bkz. Eşref Altaş, *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddin El-İcî* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 392.

²¹ Ebü'l-Fazl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülğaffar İcî, *Kitâbu'l-Mevâkıf* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1997), 1/16.

²² Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye*, 1/164.

²³ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 1971, 8/118.

Bu başlıkta Hâdimî'nin başta *Mecâmi* adlı eseri olmak üzere eserlerine atıfta bulunulurken yapılan hatalara değinilecektir. Görüldüğü kadarıyla bu konu ile ilgili hatalar, bazen eserin isminin şerhi ile karıştırılması bazen de ona ait olmayan bir eseri ona atfetme şeklinde gerçekleşmiştir. Bunlar içinde en fazla hataya konu olan eser, kuşkusuz ki *Mecâmiu'l-hakâik*²⁴ adlı usul eseridir. Bu hatalardan biri Ömer Nasuhi Bilmen (ö.1971) tarafından yazılan *Hukuk-i İslamiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu*'nda geçer. Ömer Nasuhi Bilmen, eserinin birinci cildinde kavâid-i külliyyeye yer verirken sık sık Hâdimî'nin eserinde bu kâidelerin nasıl yer aldığına *Mecâmi* şeklinde kısaltarak atıf yapmaktadır.²⁵ Daha sonra birinci kitabın başlıca me'hazlarını saydığı başlık altında yararlandığı kaynakları sıralarken *Mecâmi'u'l-hakâik* ismi yerine sehven *Mecâmi'u'd-dekâik* ismini zikretmektedir.²⁶ Bu yanlışlık *Mecâmi*'in Güzelhisârî tarafından yapılan *Menâfiu'd-Dekâik* adlı şerhi ile isim benzerliği sebebiyle müellifin dikkat hatasından kaynaklanmış olabilir. Bunun yanında söz konusu hatanın baskıdan veya başka bir karışıklıktan meydana gelme ihtimali de bulunmaktadır.

Benzer bir yanlışlık ise İslâm hukukuna dair eserleriyle tanınan Osmanlı devlet adamı Rum asıllı Sava Paşa'nın (1832-1904) *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt* adlı eserinde göze çarpmaktadır. Asıl adı *Etude sur la théorie du droit musulman* olan ve Baha Arıkan'ın tercümesi ile yayımlanan eserde *Mecâmiu'l-hakâik* ana bir kaynak olarak kullanılmıştır. Sava Paşa bu kitapta hukuk nazariyatına dair eserler başlığı altında umumiyetle tanınan bazı eserleri saymakta, hemen ardından da medreselerde talebelere okutulan eserlerden bahsederken şu ifadelerle yer vermektedir: "1200 hicri senesinde vefat eden Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'ye ait haşiyeli bir eser olan ve "*Mecâmiu'l-Hakâik*", "*Menâfiu'd-Dekâik*" ünvanını taşıyan eser." Bu eser bu nevi klasik eserler meyanında gerek tamamıyet ve gerekse metod bakımından en mükemmelidir."²⁷

Yukarıdaki ifadeler dikkate alındığında iki hata dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi Hâdimî'nin *Mecâmiu'l-hakâik* eseri ile Güzelhisârî'nin şerhi olan *Menâfiu'd-Dekâik* adlı eserinin ismen birbirine karıştırılmasıdır. Bu hatanın müellif yerine mütercimden veya baskı hatasından meydana gelmiş olma ihtimali daha yüksektir. Bunun dışında dikkat çeken ikinci hata ise Ebû Saîd Hâdimî'nin vefat tarihinin hicri 1176 yerine 1200 şeklinde zikredilmiş olmasıdır. Oysa bu tarih Hâdimî'nin vefat tarihiyle örtüşmediği gibi Güzelhisârî'nin vefat ettiği 1253 tarihiyle de örtüşmemektedir. Salih Göktaş tarafından yazılan *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî ve Hâdim* adlı çalışmada da tıpkı Sava Paşa'daki hataya benzer biçimde Hâdimî'nin eserleri sayılırken *Menâfiu'd-dekâik* adlı metin ona ait gösterilmiştir.²⁸ Halbuki bu eser daha önce de belirttiğimiz üzere Hâdimî'nin olmayıp, onun fıkıh

²⁴ Bilindiği gibi eserin tam adı *Mecâmiu'l-Hakâik ve'l-kavâ'id ve cevâmi'u'r-revâ'ik ve'l-fevâ'id mine'l-uşûl* şeklinde olup kısa, veciz bir üslûpla ele alındığı için aynı zamanda bir ders kitabı özelliği taşımaktadır. İstanbul'da çeşitli tarihlerde (1273, 1303, 1318) basılan *Mecâmi'u'l-hakâ'ik*, Mustafa Hulûsi Güzelhisârî tarafından *Menâfiu'd-dekâ'ik fi şerhi Mecâmi'i'l-hakâ'ik* adıyla şerhedilmiş ve İstanbul'da 1273, 1308 tarihlerinde; Kahire'de ise 1288 tarihinde basılmıştır. *Mecâmi*, Osmanlı medreselerinde Molla Hüsrev'in *Mir'âtü'l-uşûl*'ü yerine geçecek kadar meşhur olmuştur. Bu hususta bkz. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mecâmiu'l-Hakâik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/217. Bununla birlikte eser ile ilgili yapılan çalışmalarda ve atıflarda yukarıda zikredildiği gibi kimi zaman hatalar da otaya çıkmıştır.

²⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, t.y.), 258, 264, 265.

²⁶ Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 299.

²⁷ Sava Paşa, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd.*, çev. Baha Arıkan (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1955), 1/117.

²⁸ Salih Göktaş, *Ebu Saîd Muhammed Hâdimî ve Hâdim* (Konya: Mibaş Basın Sanayi, 1985), 20.

usulüne dair *Mecâmi'ü'l-hakâ'ik* adlı eserine Güzelhisârî'nin yazdığı Arapça şerhtir. Bunun yanında eserde ifade düşüklükleri ve yazım hataları da oldukça fazladır.

Bir başka hatalı atıf Ömer Rıza Kehhâle'nin (ö.1987) *Mu'cemu'l-müellifin* adlı eserinde geçmektedir. Kehhâle, Hâdimî'ye ait *Dürer haşiyesi* ve *Hazâinu'l-cevâhir* adlı eserleri zikrettikten sonra *Menâfiu'd-Dekâik* adlı Güzelhisârî'ye ait olan şerhi, hata ile Hâdimî'ye ait göstermiştir.²⁹ Buna benzer bir hata Mustafa Ahmed ez-Zerkâ'nın (ö.1999) *el-Fıkhü'l-İslâmî (el-Medhalü'l-Fıkhıyyü'l-Âm)* adlı eserinde göze çarpmaktadır. Müellif, kavâid-i külliyyenin tarihi seyri hakkında malumat verirken alanla ilgili yazılmış eserlere değinmekte ve Ebû Saîd Hâdimî tarafından yazılan *Mecâmiu'l-hakâik* adlı çalışmanın sonundaki 154 kâideden söz etmektedir. Ancak aynı sayfanın sonunda zikrettiği dipnotta *Mecâmiu'l-Hakâik*'in *Menâfiu'l-Hakâik* isimli şerhiyle birlikte basılmış olduğunu söylemektedir.³⁰ Ancak Hâdimî'ye ait eserin şerhlerine bakıldığında bu isimle yapılmış bir şerh çalışması bulunmamaktadır. Müellif bu ifadelerle Mustafa Hulûsi Güzelhisârî tarafından *Menâfi'ü'd-dekâ'ik fi şerhi Mecâmi'ü'l-hakâ'ik* adıyla yapılan şerhini kastetmiş olmalıdır. Nitekim aynı dipnotta zikredilen Matbaa-i Âmire'de, 1308 senesinde basılmış olduğuna yönelik bilgiler de *Menâfiu'd-dekâ'ik*'in baskı bilgileri ile örtüşmektedir.

Çok sayıda eser vermiş bir alim olmakla birlikte ona ait olmayan bazı eserlerin de hata ile kendisine nispet edildiği görülmektedir. Örneğin Nakşibendî tarikatıyla ilgili olarak yazılan *Hidâyetü't-tâlibîn* adlı eseri Hâdimî'ye ait olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır.³¹ Ancak söz konusu eser Ebû Saîd Hâdimî'ye değil, Abdullah ed-Dihlevî'nin (1240/1824) müridi olan Ebû Saîd Fârûkî'ye (1250/1834) aittir. Nitekim eserin birinci sayfasında Mevlâna Ebû Saîd Müceddidî hazretleri tarafından Farsça olarak yazıldığı ve sonrasında Arapça'ya ve Arapça'dan da Türkçe'ye tercüme edildiği açık biçimde dile getirilmektedir.³² Eserin dördüncü sayfasına bakıldığında da "Ebû Saîd Müceddidî" şeklindeki nisbenin tekrarlandığı görülmektedir.³³ Mevlâna Ebû Saîd şeklindeki ifadeler sebebiyle eserin Hâdimî'ye ait olduğu düşünülmüş ve bu çerçevede bazı tez ve makale çalışmalarında da bu hata tekrarlanmış olmalıdır.

3. Hâdimî'nin Tercüme Edilen Eserlerindeki Hatalar

Hâdimî ile ilgili çalışmalarda yapılan hataların bir kısmı da onun eserlerinin tercümelerinde görülmektedir. Özellikle son dönemde Hâdimî'ye yönelik ilginin artmasıyla birlikte başlayan tercüme faaliyetlerinde bazı hataların yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki geç Osmanlı döneminde Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi (ö.1307/1889) tarafından kaleme alınan *Levâmi'ü'd-dekâ'ik fi tercemeti Mecâmi'ü'l-hakâ'ik*³⁴ adlı eserindeki hatalardır.

²⁹ Ömer Rıza Kehhâle, *Mucemu'l-müellifin* (Beyrut: Mektebetü'l-müsenne - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t. y.), 11/301.

³⁰ Mustafa Ahmed Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî fi sevhî'l-cedîd* (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1425), 2/973.

³¹ Ali Gülden, *Ebu Saîd Muhammed Hâdimî ve Vahdeti Vücut Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), 32; Ramazan Muslu, "Ebû Saîd Muhammed Hadimî ve Nakşibendilik Risalesi'nin Tahlili", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (2001), 201.

³² Ebu Saîd el-Fârûkî Mevlâna, *Tercüme-i Hidâyetü't-tâlibin* (İstanbul: Matbaa-i Esad İzzet, 1299), 1.

³³ Mevlâna, *Tercüme-i Hidâyetü't-tâlibin*, 4.

³⁴ Söz konusu tercüme, hukuk öğrencilerinin isteği ve ısrarı üzerine Hâdimî'nin *Mecâmiu'l-Hakâik* adlı eserine yönelik yapılmış olup, İstanbul'da 1293/1876 senesinde Mustafa Efendi Matbaasında basılmıştır. Son kısmında "İlm-i Cedel", "İlm-i Mantık" ve "İlm-i Münazara" adlı Türkçe risaleler yer almaktadır. Şirvani, *Mecâmiu'l-hakâik*'in mukaddimesi, bazı mahalleri ve bilhassa kıyas bahsindeki meseleleri anlamının bu ilimleri bilmeye bağlı olması sebebiyle bu risaleleri

Eserdeki tercüme hatalarından biri, “medih veya zemm için vârid olmayan âmm lafzın umûmu üzere bâki kalması” meselesine ilişkin bir ifadeye yöneliktir. Konuyla ilgili Şîrvânî, eserinde şu ifadeleri kullanmaktadır: “Medih veya zemm için sevk ve îrâd olunmuş olan lafz-ı âmm, umûmu üzere bâkî midir yahût bâkî değil midir?, ihtilâf olundu. Öyle ki ba‘zılar, “bâkîdir”, ba‘zılar “bâkî değildir” dediler. Hatta “bâkî olmamasında ittifâk vardır” diye iddi‘â etmişler ise de kavli-i esah, medih veya zemm için sevk olunmuş diğer lafz-ı âmm ona mu‘âriz olmaz ise umûmu üzere bâkî olur. Mu‘âriz olur ise bâkî olmaz.”³⁵ Dikkat edilirse burada Şîrvânî, konuyla ilgili Hâdimî’nin yer verdiği esah kavli açıklarken ‘medih veya zem için sevk olunmuş’ ifadesini kullanmaktadır. Oysa Hâdimî’nin إن لم يعارضه عام آخر لم يسق له وإلا فلا والاصح يعم “esah olan medih veya zem için sevk olunmamış başka bir lafz-ı âmm ona mu‘âriz olmaz ise umûmu üzere bâkî olur. Mu‘âriz olur ise bâkî olmaz” biçiminde yer aldığı açık bir şekilde görülmektedir.³⁶ Eserin Türkiye yazma eserler bünyesinde yayımlanan tahkikli çevirisinde de düzeltilen³⁷ bu hata, mütercimden veya baskı hatasından kaynaklanmış olabilir.

Aynı eserde yukarıdaki hataya benzer bir hata, Hâdimî’nin sünnete has konuları ele aldığı ve haberi veren kimseler açısından rivayetin dört türünden³⁸ bahsettiği yerde geçmektedir. Söz konusu yerde haberlerin üç türünü zikrettikten sonra Hâdimî dördüncüsünü, rivayet şartlarını taşıyan haber-i vâhid gibi doğruluğu tercih edilen haber olarak açıklamakta ve bunun hükmünün de yakînî bir itikad ile inanmaksızın kendisiyle amel olduğunu belirtmektedir. Hâdimî bu dördüncü haber türünün, her birinin azimet ve ruhsat hali bulunmak üzere üç yönü olduğunu ifadeleriyle açıklamaktadır.³⁹ Dikkat edilirse Hâdimî dördüncü kısmın üç yönü olduğunu ifade etmesine rağmen Şîrvânî’nin tercümesinde “Bu kısım-ı râbi’in dört tarafı vardır ve her bir taraf için de azîmet ve ruhsat vardır”⁴⁰ şeklinde üç yerine dört lafzı yazılmıştır. Söz konusu hataya Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından basımı gerçekleştirilen eserde de işaret edilmiştir.⁴¹

Bir araştırmacıya göre Hâdimî’nin *Berika* adlı eserinin belli bir bölümünün tercümesini içeren *İslam Ahlakı* adlı eserde Hâdimî’nin nefsin güçlerine yönelik bir görüşünün yanlış tercüme edildiği iddia edilmektedir. Bu iddiaya bakıldığında Hâdimî’ye göre nefsin, üç gücü olmasına rağmen *İslam Ahlakı* adlı eserin mütercimi, yanlış anlama yüzünden Hâdimî düşüncesindeki nefsin güçlerini “idrak” adıyla bir güç daha ilave ederek dörde çıkarmaktadır. Ancak idrak, Hâdimî’ye göre nâtık nefsin obje üzerindeki hareketinden ibarettir.⁴² Söz konusu esere bakıldığında İslam ahlakına

eklediğini belirtmektedir.³⁴ Ancak risaleler hariçte tutulsa bile hacim bakımından tercümenin toplamda 312 sayfaya tekabül ediyor olması, aslında metnin şerh edilerek tercüme edildiğini gösterir.

³⁵ Ahmet Hamdi Şîrvânî, *Levâmi’u’l-dekâik fi tercemeti Mecâmi’i’l-hakâik* (İstanbul: Mustafa Efendi Matbaası, 1293), 41.

³⁶ Hâdimî, *Mecâmi’u’l-Hakâik*, 5.

³⁷ Ahmet Hamdi Şîrvânî, *Levâmi’u’l-dekâik fi tercemeti Mecâmi’i’l-hakâik*, çev. Hüseyin Örs, Seher Erdem Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 104.

³⁸ Hâdimî’ye göre bu dört nevi haberden birincisi peygamberlerin haberi gibi doğruluğu malum olan haberdir ki bu haberlerin hükmü itikad ve imtisaldir. İkincisi ise Firavun’un rubûbiyet iddiası gibi yalanlığı (kizb) malum olan haberler olup bunun hükmü de itikâd-ı butlândır. Üçüncüsü, fâsığın haberi gibi doğruluk ve yalana ihtimali olup bu hususta herhangi bir yönde tercih yapılmayan haberdir ve bunun hükmü tevakkuftur. Söz konusu ifadeler için bkz. Hâdimî, *Mecâmi’u’l-Hakâik*, 27.

³⁹ Hâdimî, *Mecâmi’u’l-Hakâik*, 27.

⁴⁰ Şîrvânî, *Levâmi’u’l-dekâik fi tercemeti Mecâmi’i’l-hakâik*, 1293, 187.

⁴¹ Şîrvânî, *Levâmi’u’l-dekâik fi tercemeti Mecâmi’i’l-hakâik*, 2017, 413.

⁴² İrfan Görkaş, *Hâdimî’de Bilgi Meselesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 75.

yönelik bölümün iki kısımda incelendiği ve ilk kısmın Ali b. Emrullah'ın eserinden derlendiği anlaşılmaktadır. İddiaya konu olan kısmın ise Hâdimî'nin kötü ahlak ve bunlardan kurtulma çareleri ile ilgili olan ikinci kısımda geçtiği ve bu kısmın *Berika*'dan tercüme edildiği açık bir şekilde görülür.⁴³ Burada yer alan bilgilere göre ahlakın menşeinin, insanî ruhun dört kuvveti olduğu belirtilir. Bunlardan birincisi ruhun idrak kuvvetidir. Buna nutk ve akıl denir. Daha sonra ise gazab adlı ikinci kuvvete yanlışlıkla üçüncü kuvvet denilmiş, üçüncü kuvvet olan şehvete de dördüncü kuvvet şeklinde yer verilmiştir.⁴⁴

Dikkatle incelendiğinde burada yapılan hatanın idrak adı altında yeni bir kuvvet eklemekten değil, var olan kuvvetlerin yanlış numaralandırılmasından ibaret olduğu görülmektedir. Zira nefsin ikinci kuvveti gazab olduğu halde buna üçüncü kuvvet denildiği için üçüncü kuvvet olarak yazılması gereken şehvetin dördüncü kuvvet şeklinde hatalı numaralandırıldığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim *Berika*'ya bakıldığında da Hâdimî'ye göre nefsin dört değil üç gücü bulunmaktadır. Bunlar nutk, şehvet ve gazap şeklindedir. Ayrıca burada nefsin güçleri sayılırken nutk kelimesi ile idrak kelimesi birbirinden bağımsız birer kuvvet sayılmamakta, birbirinin yerine müterâdif kullanılmaktadır. Nitekim konuyu ele alırken önce nefsi şu ifadelerle tanımlar: (النفسُ) الطَّائِفَةُ الَّتِي يُعْبَرُ عَنْهَا كُلُّ أَحَدٍ بِقَوْلِهِ أَنَا وَاخْتَلَفَ فِي (وهي) أَيُّ تِلْكَ الْقُوَى الْمُنْتَهِيَةُ (فَلَا ت) “nefsi natika ki onu herkes ben sözü ile ifade eder. Bu hususta daha önce de belirtildiği üzere ihtilaf ortaya çıktı. Fakat münasip olan o nefis müdrük olan ve Allahu Teâlâ'nın ilhamı ile ârif olan bir cevherdir. Ahlâkın menşei olan kuvvetler ise üçtür” ifadelerine yer vermektedir.⁴⁵

Görüleceği üzere *İslam Ahlakı* adlı eserde nefsin güçlerinin numaralandırılmasında hata yapılmış ancak bu güçlerin sayısı dörde çıkarılmamıştır. Ayrıca Hâdimî idrakin, nâtik nefsin obje üzerindeki hareketinden ibaret olduğuna yer vermemekte; aksine وَهُوَ قُوَّةُ الْإِدْرَاكِ şeklinde *Tarikat-ı Muhammediyye*'den naklettiği⁴⁶ ifadede ve devamında yaptığı yorumlarda da görüleceği üzere⁴⁷ nefsin güçlerinden olan nutuk ile idraki müterâdif bir şekilde kullanılmaktadır.

Yapılan tercüme hatalarından biri diğeri Mustafa Ahmed ez-Zerka'nın *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku* adı ile tercüme edilen eserde gerçekleşmiştir. Zerkâ, külli kâidelerle ilgili bilgi verirken Ebû Saîd Hâdimî'nin *Mecâmi* adlı eserine vurgu yapmakta ve eserin sonundaki kâidelerin sayısının 154'ü bulunduğu yer vermektedir.⁴⁸ Ne var ki eserin Türkçe çevirisinde sehven kâide sayısının 145'i bulunduğu ifade edilmiştir.⁴⁹ Burada dört ve beş rakamlarının hata ile birbirleri yerine yazıldığı söylenebilir.

⁴³ Muhammed Hâdimî, *İslam Ahlakı* (İstanbul: Hakikat Yayınevi, 1992), 53.

⁴⁴ Hâdimî, *İslam Ahlakı*, 56.

⁴⁵ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fi şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye*, 2/33. Hâdimî ifadelerinin devamında ise (الروح) الطَّائِفَةُ الَّتِي يُعْبَرُ عَنْهَا كُلُّ أَحَدٍ بِقَوْلِهِ أَنَا وَاخْتَلَفَ فِي (وهي) أَيُّ تِلْكَ الْقُوَى الْمُنْتَهِيَةُ (فَلَا ت) “(ruhun güçlerinden) birincisi nutuk olup idrak etme kuvvesidir. Yine kuvve-i müdrüke ve kuvve-i nutkiyye ismi de verilmektedir.” ifadelerine yer verir ve peşi sıra diğer kuvvetleri sayar. Bunun yanında buradaki nutkun konuşmak manasındaki zahiri olan nutuk (yani konuşmak) olmadığına da dikkat çekmektedir. Bu hususta bkz. Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fi şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye*, 2/33.

⁴⁶ Muhammed b. Pir Ali Birgivi, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-sîreti'l-Ahmediyye*. (Dimaşk: Daru'l-Kalem, 1432), 154.

⁴⁷ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fi şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye*, 2/33.

⁴⁸ Mustafa Ahmed ez-Zerka, *el-Fıkhü'l-İslami fi sevbihi'l-cedid*, 2/973.

⁴⁹ Mustafa Ahmed Zerka, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Timaş Yayınları, 1993), 2/663.

Yukarıdaki hatalar dışında son dönemde gerçekleştirilen *Berika* tercümesi, en fazla hatanın göze çarptığı çalışma olarak öne çıkmaktadır. Kitabın hemen başında Hâdimî tarafından zikredilen bir şiirin hem metni hem de tercümesi sonraki sayfalardaki başka bir şiirin metni ve tercümesiyle karıştırılmıştır. Burada önce *Berika*'da geçen ibarelerin doğru biçimleri zikredilip sonrasında ise yapılan hatalar üzerinde duracağız.

Şiir 1.

[1] رَأَيْتَ الدَّهْرَ مُخْتَلِفًا يَدُورُ ... [2] وَلَا حُزْنَ يَدُومُ وَلَا سُورُ

[3] وَشَيْدَتِ الْمُلُوكُ بِهَا قُصُورًا ... [4] فَمَا بَقِيَ الْمُلُوكُ وَلَا الْقُصُورُ

Şiir 1'in Tercümesi

“Dehr’i gördüm ki değişerek deveran ediyor.

Hiçbir hüznün ve hiçbir sevinç devam etmiyor.

Krallar, o zamanlar boyunca saraylar yaptılar.

Şimdi ne krallar kaldı ne de saraylar.”⁵⁰

Şiir 2.

[5] نَفْسِي إِلَى مَا ضَرَّنِي دَاعِي ... [6] تُكْثِرُ أَسْقَامِي وَأَوْجَاعِي

[7] كَيْفَ احْتِيَائِي مِنْ عَدُوِّي إِذَا ... [8] كَانَ عَدُوِّي بَيْنَ أَضْلَاعِي

Şiir 2'nin Tercümesi

“Nefsim bana zarar veren şeye davet edicidir.

O benim hastalık ve ağrılarımı artırır.

Düşmanım kaburga kemiklerimin arasında olunca,

Düşmanımdan nasıl hile edip kurtulacağım?”⁵¹

Yukarıda zikredilen (1) ve (2) numaralı şiirlerin metni ile tercümeleri yanlışlıkla birbiri ile karıştırılmıştır. Bu karışım sonucunda oluşan metin ise şöyledir:

[1] نَفْسِي إِلَى مَا ضَرَّنِي دَاعِي ... [5] رَأَيْتَ الدَّهْرَ مُخْتَلِفًا يَدُورُ

[7] وَشَيْدَتِ الْمُلُوكُ بِهَا قُصُورًا... [3] كَيْفَ احْتِيَائِي مِنْ عَدُوِّي إِذَا

Şiir metinlerindeki bu karıştırma hatasına ilave olarak yapılan ikinci bir hata ile bu metnin tercümesi olarak (1) numaralı şiire yönelik yukarıda zikrettiğimiz tercüme gösterilmiştir.⁵³ Böylelikle hem şiirlerin metninde hem de tercümelerinde hata ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu durumun baskı hatasından kaynaklanmış olma ihtimali de uzak değildir. *Berika* tercümesinin belirtilen hatalar dışında farklı yerlerinde de muhtelif hatalar göze çarpmaktadır. Eserde başka bir

⁵⁰ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye*, 1/2.

⁵¹ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye*, 1/3.

⁵² Ebu Saîd Muhammed b. Mustafa b. Osman Hâdimî, *Tarikat-ı Muhammediyye şerhi Berika*, çev. Bedreddin Çetiner vd. (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2020), 1/24.

⁵³ Hâdimî, *Tarikat-ı Muhammediyye şerhi Berika*, 1/24.

tercüme hatasının yapıldığı yer ise bedenın afetleri bölümünde “raks ve ızdırab” başlığı altında geçmektedir. Hâdimî burada raksın ister zikirde, ister Kur’an’da, tesbihte veya tehliilde olsun bunların “كُلُّ لَعِبٍ حَرَامٌ إِلَّا الرَّمْيَ وَالْمَسَاقَةَ وَالْمَلَاعَةَ لِأَهْلِهِ” “Her oyun haramdır, ancak ok ve mızrak atmak, atı eğitmek ve eş ile oynamak hariç” şeklindeki hadisin kapsamından istisna edilmediğini vurgulamaktadır.⁵⁴ Ancak *Berika* tercümesinde bu kısmın çevirisinde şu ifadelere yer verilmiştir: “Her oyun haramdır (...) kavlindeki satış, müsabaka ve ehliyle oynamaktır.”⁵⁵ Oysa bu çeviride zikredilen “satış” kelimesi, Hâdimî’nin konuyu ele aldığı yerde ve hadiste geçmemektedir. Metinde geçmeyen bu kelimenin sehven meydana gelmiş olması muhtemeldir.

4. Diğer Bazı Hatalar

Hâdimî ile ilgili üç başlık halinde zikrettiğimiz yukarıdaki hatalar dışında farklı hatalar da bulunmaktadır. Bunlardan biri Hâdimî’nin *Risâle fi Vahdeti’l-Vücûd* adlı eserinin kaynaklarıyla ilgilidir. Söz konusu risalenin fıkıh kaynakları ele alınırken hata ile Haskefi’nin *Şerhu Tenviri’l-ebzar* adlı eseri İbn Âbidîn’in ismine atfedilerek Hâdimî’nin kaynakları arasında gösterilmiştir.⁵⁶ İbn Âbidîn’e böyle bir eserin atfedilmesi tarihsel olarak anakronizme götürmektedir. Ancak Haskefi’nin söz konusu eserine (*ed-Dürri’l-Muhtâr*) İbn Âbidîn tarafından (*Reddü’l-Muhtâr*) adıyla haşiyenin yazılmış olmasının böyle bir hatanın oluşmasına sebep olduğunu ifade edebiliriz.

Hâdimî’nin eserlerini tanıtan kimi çalışmalarda ise oldukça faydalı bilgiler yer almakla birlikte, eserlerindeki tertip ile ilgili kafa karışıklığı oluşturabilecek ifadeler de rastlanabilmektedir. Örneğin *Mecâmi’u’l-hakâik* adlı eserine yazılan “Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî’nin *Mecâmi’u’l-Hakâik* Adlı Eseri” başlıklı makalede kullanılan şu ifadeler bu duruma örnek gösterilebilir: “Daha sonra Hâdimî hakikat ve mecazı tarif eder ve mecazın çeşitlerini sayar. Arkasından, lafzın manaya delalet yollarından söz eder, emir konusunu gündeme getirir. Fakat emir konusunun arasında ikinci defa olarak mefhum çeşitlerini ve istishâb adlı delili bahis mevzuu yapar. Nehiy konusunu da ihmal etmez. Bu arada ilham ve rüyanın peygamberlerin dışındaki kimseler için delil olmayacağını söyler.”⁵⁷

*Mecâmi’*in söz konusu yeri incelendiğinde Hâdimî’nin lafzın manaya delalet yollarından bahsettiği bölümde⁵⁸ emir konusuna yer vermemektedir. Mefhûmu’l-muhâlefe ve muvâfakaya ise ilk olarak âmm lafız bahsinde değinip burada sadece bunların âmm lafızlardan olduğunu ifade etmekle yetinmiş, ancak mefhûmu’l- muhâlefe çeşitlerine değinmemiştir.⁵⁹ Mefhum (mefhum-ı muhâlefe) çeşitlerinin incelendiği yer ise, emir konusu içerisinde değil, fâsid istidlaller başlığının altındadır.⁶⁰ İstishâb delilini de yine bu başlık altında incelemeye başladığı,⁶¹ nehiy konusuna da

⁵⁴ Hâdimî, *el-Berikatü’l-Mahmûdiyye fi Şerhi’t-Tarîkati’l-Muhammediyye*, 4/133.

⁵⁵ Hâdimî, *Tarikat-ı Muhammediyye Şerhi Berika*, 5/279.

⁵⁶ Ali Gülden, “Ebû Saîd Muhammed Hâdimî ve Vahdet-i Vücud Anlayışı”, *Ebû Saîd Muhammed Hâdimî Sempozyumu*, ed. Muhammed Ali Orak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 40.

⁵⁷ Orhan Çeker, “Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî’nin *Mecâmi’u’l-hakâik* Adlı Eseri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 8 (1998), 46.

⁵⁸ Hâdimî, *Mecâmi’u’l-Hakâik*, 4-16.

⁵⁹ Hâdimî, *Mecâmi’u’l-Hakâik*, 7.

⁶⁰ Hâdimî, *Mecâmi’u’l-Hakâik*, 16, 17.

⁶¹ Hâdimî, *Mecâmi’u’l-Hakâik*, 17.

Kitap ve sünnet arasında ortak konulardan biri olarak emir konusunun akabinde yer verdiği görülmektedir.⁶²

Sonuç

Ebû Saîd Hâdimî, yazdığı birçok eser sebebiyle geçmişten günümüze kadar etkileri süren önemli bir alimdir. Fikirlerinin bu denli yayılmasında yazdıkları kadar yaptıklarının da etkisi büyüktür. Bir yandan yetiştirdiği öğrenciler onun yolundan giderken diğer yandan da benimsediği fikirler, oluşturduğu etki alanının genişlemesine vesile olmuştur. Özellikle çok yönlü bir alim olarak ortaya koyduğu eserler, onu ilmî araştırmaların odak noktası haline getirmiştir. Buradan hareketle geçmişte olduğu gibi günümüzde de canlılığını koruyan Hâdimî araştırmaları fıkıh, hadis, kelam, tefsir, tasavvuf, felsefe, mantık, Arap dili ve belagatı gibi birçok alanda onun tanınmasına katkı sağlamıştır. Fikirlerinin okuyucu ile buluşturulması için yapılan tercümeleri de bu katkı sürecinin önemli bir parçası saymak mümkündür. Sempozyum, tez ve makale çerçevesinde yoğunlaşan bu çalışmalar, bir yandan onunla ilgili bilinmeyen birçok konuya açıklık getirirken, diğer yandan da görüşlerine ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte zaman zaman gözden kaçan dikkat hataları, baskıdan kaynaklanan sebepler veya tercümelelerdeki anlaşılmaz ifadeler, bazı yanlışları da beraberinde getirmiştir. Yapılan bu çalışmayla söz konusu hataların tespiti ve tashihi amaçlanmıştır. Sonuç olarak ona atfedilen görüşlerdeki hatalar çok fazla olmamakla beraber, eserleri çerçevesinde ve tercüme faaliyetlerinde yapılan hataların nispeten diğer hatalardan daha fazla olduğu görülmüştür. Ayrıca tercüme hatalarına verdiğimiz örnekler dışında farklı misaller bulabilmek de mümkündür.

⁶² Hâdimî, *Mecâmi'u'l-Hakâik*, 21.

Kaynakça

- Aka, Hüseyin. *Ebû Saîd Hâdimî ve Akâid Konularına Yaklaşımı*. Malatya: İnönü Üniversitesi, 2020.
- Altaş, Eşref. *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddin El-İcî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslamiyye ve İstilahat-ı fıkhiyye kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, t.y.
- Birgivi, Muhammed b. Pir Ali. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-sîreti'l-Ahmediyye*. Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1. Basım, 1432.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (Haziran 2012).
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker - İbrahim Halil Üçer. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı., 2015.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Hanefî. *Şerhu'l-Mevâkıf*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Çeker, Orhan. "Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Mecâmiu'l-hakâik Adlı Eseri". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 8 (1998).
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1386.
- Gazmînî, Ebü'r-Recâ ez-Zâhidî. *Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-Gunye*. İstanbul: İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 1073.
- Göktaş, Salih. *Ebu Saîd Muhammed Hâdimî ve Hâdim*. Konya: Mibaş Basın Sanayi, 1985.
- Görkaş, İrfan. *Hâdimî'de Bilgi Meselesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Gülden, Ali. *Ebu Saîd Muhammed Hâdimî ve Vahdeti Vücut Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Gülden, Ali. "Ebû Saîd Muhammed Hâdimî ve Vahdet-i Vücut Anlayışı". *Ebû Saîd Muhammed Hâdimî Sempozyumu*. ed. Muhammed Ali Orak. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.
- Hâdimî, Ebu Saîd. *Mecâmi'u'l-Hakâik*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288.
- Hâdimî, Ebû Saîd Muhammed b. Mustafa b. Osman. *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi't-Tarîkatü'l-Muhammediyye*. Matbaâtü'l-Halebî, 1348.
- Hâdimî, Ebu Saîd Muhammed b. Mustafa b. Osman. *er-Risâletü'l-besmele li'l-Hâdimî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1303.
- Hâdimî, Ebû Saîd Muhammed b Mustafa b Osman. *Mecmû'atü'r-resâil*. İstanbul : Matbaa-i Âmire, 1302.
- Hâdimî, Ebu Saîd Muhammed b. Mustafa b. Osman. *Tarikat-ı Muhammediyye şerhi Berika*. çev. Bedreddin Çetiner vd. İstanbul: Kahraman Yayınları, 5. Baskı., 2020.
- Hâdimî, Muhammed. *İslam Ahlakı*. İstanbul: Hakikat Yayınevi, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sünen*. Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1952.
- İcî, Ebü'l-Fazl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaaffar. *Kitâbu'l-Mevâkıf*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Baskı., 1997.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mucemu'l-müellifin*. Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t. y.
- Mevlâna, Ebu Saîd el-Fârûkî. *Tercüme-i Hidâyetü't-tâlibin*. İstanbul: Matbaa-i Esad İzzet, 1299.

- Muslu, Ramazan. “Ebû Saîd Muhammed Hadimî ve Nakşibendilik Risalesi’nin Tahlili”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (2001).
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü’l-Kübra*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1. Baskı., 1411.
- Paşa, Sava. *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*. çev. Baha Arıkan. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1955.
- Şa’ban, Zekiyyüddin. *Usulü’l-fikhi’l-İslâmî*. İstanbul: el-Mektebetu’l-hanîfiyye, ts.
- Şîrvânî, Ahmet Hamdi. *Levâmi’u’d-dekâik fi tercemeti Mecâmi’i’l-hakâik*. İstanbul: Mustafa Efendi Matbaası, 1293.
- Şîrvânî, Ahmet Hamdi. *Levâmi’u’d-dekâik fi tercemeti Mecâmi’i’l-hakâik*. çev. Hüseyin Örs, Seher Erdem Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı., 2017.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Mecâmiu’l-Hakâik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/217. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Zerka, Mustafa Ahmed. *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*. çev. Servet Armağan. İstanbul: Timaş Yayınları, 1993.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Fıkhü’l-İslâmî fi sevbihi’l-cedîd*. 2 Cilt. Dimeşk: Daru’l-Kalem, 1425.